

- pupils of senior forms] : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psykhol. nauk : spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psykhologiya» / L. V. Potapchuk. – Lutsk, 2001. – 20 p.
7. Темрук О. В. Розвиток особистісної зрілості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Темрук. – К., 2006. – 21 с.
Temruk O. V. Rozvytok osobystisnoyi zrilosti maybutnogo vchytelya u protsesi profesiynoyi pidgotovky : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psykhol. nauk [The development of the future teacher's personal maturity withing professional training] : spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psykhologiya» / O. V. Temruk. – K., 2006. – 21 p.
8. Штепа О. С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг / О. С. Штепа. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 210 с.
Shtepa O. S. Osobystisna zrilist: Model. Opytuvalnyk. Trening [Personal maturity: Model. Checklist. Training] / O. S. Shtepa. – Lviv : Vyd. tsentr LNU im. I. Franka, 2008. – 210 p.
9. Mednikova G. I. Defense mechanisms and personal self-regulation of the students wish deferent self-attitude traits / G. I. Mednikova // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. Scientific journal. – 2014. – № 1 (January–February). – Vol. 1. – P. 290–296.
10. Mednikova G. I. The value sphere structure of the students with different self-attitude construction / G. I. Mednikova // European Applied Sciences. – 2014. – № 2 (February). – P. 81–82.

УДК 159.947

А. М. Одінцова

Received April 11, 2014;

Revised April 21, 2014;

Accepted May 13, 2014.

ЖИТТЄВА РОЛЬ ЯК СКЛАДНИК ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ У СВІДОМОСТІ ЮНАКІВ

У статті проаналізовано взаємозв'язок між життєвою позицією, життєвою роллю та Я-концепцією особистості. Висвітлено результати емпіричного дослідження, у якому взяли участь студенти віком від 18 до 22 років. Мета дослідження – узагальнити ознаки, які використовують для первинного сприйняття,

---

© Одінцова А. М., 2014

аналізу, оцінювання та інтерпретації ролей особистістю. Використано такі методи та методики: асоціативний експеримент, методика П. П. Горностая «Карта життєвих ролей», побудова семантичного простору. Із різних видів ролей було систематизовано і виділено шість типових ролей у юнацтва. Серед сімейних ролей – син (донька), брат (сестра), онук (онучка), серед соціальних – роль студента і міжособистісні ролі друга та хлопця (дівчини), що перебувають у романтичних стосунках. В основній частині статті наведено результати факторного аналізу та подальшої побудови семантичного простору для типових життєвих ролей юнацтва. Визначено, що у свідомості молодих людей рольове наповнення відображається за такими показниками, як емоційно-чуттєвий складник сприйняття ролі (що відображає емоційне ставлення до інших, якості, які впливають на самооцінку особистості, оцінку особистості та полярну позицію, котра пов'язана з прихильністю чи відчуженістю стосовно іншої особи, і навпаки); поведінковий складник сприйняття ролі (відображає тенденцію до прийняття чи неприйняття себе та інших у певній ролі); морально-нормативна оцінка (відображає нормативність, дисципліну та моральність особи); амбівалентні патерни (демонструють парадоксальність установок особи); поведінкові настанови (демонструють ступінь готовності особи до рольової взаємодії). Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на емпіричному рівні досліджено особливості представлення та інтерпретації життєвих ролей у свідомості особистості.

Ключові слова: життєва позиція, життєва роль, Я-концепція особистості, семантичний простір.

Odintsova A. N. The Vital Role as Part of a Vital Position in the Minds of Youth. The relationship between lifestyle, vital role and self-concept have been analyzed in paper. 18 to 22 year old students took part in the empirical research. The aim of the study was to summarize the features that were used for primary perception, analysis, evaluation and interpretation of personality roles. Among the main methods of research were association experiment, P. Gornostay's technique «The Map of Vital Roles», and semantic space construction. Six typical roles of young people have been identified: among family roles – son (daughter), brother (sister), grandson (granddaughter), among social roles – student and interpersonal roles of friend and boy friend (girlfriend). It has been established that the role performance in the minds of young people is reflected by the following factors: emotional and sensual component of the role perception (which reflects the emotional attitude towards others, qualities that affect person's self-esteem, personality assessment and polar position, which is associated with adherence or exclusion in reference to another person and vice versa); behavioral component of the roles (reflects the trend towards the acceptance or rejection of oneself and others in a particular role); moral and normative characterization (reflects normativity, discipline and human morality); ambivalent patterns (show paradoxical personality attitudes); behavior (individual demonstrate his level of readiness to role interaction). The scientific novelty of the research work lies in the

fact that special aspects of presentation and interpretation of vital roles in the mind of the individual have been studied empirically for the first time.

Keywords: attitude to life, vital role, self-concept of personality, semantic space.

Одинцова А. Н. Жизненная роль как составляющая жизненной позиции в сознании юношей. В статье проанализирована взаимосвязь между жизненной позицией, жизненной ролью и Я-концепцией личности. Представлены результаты эмпирического исследования, в котором приняли участие студенты в возрасте от 18 до 22 лет. Целью исследования было обобщить признаки, используемые для первичного восприятия, анализа, оценки и интерпретации ролей личностью. Используются следующие методы и методики: ассоциативный эксперимент, методика П. П. Горностая «Карта жизненных ролей», построение семантического пространства. Из различных видов ролей были систематизированы и выделены шесть типичных ролей у юношества. Среди семейных ролей – сын (дочь), брат (сестра), внук (внучка), среди социальных – роль студента и межличностные роли друга и парня (девушки), находящихся в романтических отношениях. В основной части статьи приводятся результаты факторного анализа и дальнейшего построения семантического пространства для типичных жизненных ролей юношества. Определено, что в сознании молодых людей ролевое наполнение отражается по таким показателям, как эмоционально-чувственная составляющая восприятия роли (которая отражает эмоциональное отношение к другим, качества, которые влияют на самооценку личности, оценку личности и полярную позицию, которая связана с приверженностью или отчужденностью по отношению к другим, и наоборот); поведенческая составляющая восприятия роли (отражает тенденцию к принятию или непринятию себя и других в определенной роли); морально-нормативная оценка (отражает нормативность, дисциплину и нравственность человека); амбивалентные паттерны (демонстрируют парадоксальность установок личности); поведенческие установки (демонстрируют степень готовности личности к ролевому взаимодействию). Научная новизна работы заключается в том, что впервые на эмпирическом уровне были исследованы особенности представления и интерпретации жизненных ролей в сознании личности.

Ключевые слова: жизненная позиция, жизненная роль, Я-концепция личности, семантическое пространство.

Постановка наукової проблеми та її значення. Чітка життєва позиція проявляється у всіх сферах діяльності людини: моральній, духовній, суспільно-політичній та трудовій. Вона виражає моральне напруження особистості, тобто її готовність до практичних дій.

Формування життєвої позиції починається з народження і багато в чому залежить від оточення, в якому живе людина. Її фундамент за-

роджується тоді, коли дитина вчиться спілкуватися з батьками, друзями, педагогами, жити в соціумі. Залежно від цих відносин конкретизується самовизначення особистості.

Американський психолог Е. Берн уважав, що позиція приймається в ранньому дитинстві (від трьох до семи років), щоб виправдати рішення, засноване на більш ранньому досвіді [2]. Інакше кажучи, за Е. Берном, спершу здійснюються ранні рішення, а потім дитина приймає життєву позицію, створюючи тим самим картину світу, яка виправдовує раніше прийняті рішення.

Отже, життєву позицію можна визначити як сукупність основоположних переконань про себе та інших, які людина використовує для виправдання своїх рішень і своєї поведінки.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Згідно з К. А. Абульхановою-Славською, життєва позиція – це спосіб самопрезентації особистості в житті, узагальнений її життєвими цінностями та відповідний основним потребам особистості. Життєва позиція, що виявляється в думках, висловлюваннях, справах і вчинках, – це загальне (цілісне, системне) ставлення людини до навколишнього світу, людей і самої себе [1].

У свою чергу, життєва позиція впливає на становлення Я-концепції особистості, що виступає як установка у ставленні людини до самої себе. Її основними функціями є: сприяння досягненню внутрішньої узгодженості особистості; інтерпретація життєвого досвіду; джерело очікувань [5].

Характер життєвої позиції визначає роль, яку людина усвідомлено чи ні буде виконувати. Саме життєва позиція впливає на ставлення особистості до виконання власних ролей та ролей інших людей.

Згідно з П. П. Горностаєм, життєва роль – це психологічна роль, яка пов'язана з ідентичністю особистості, життєвим сценарієм та індивідуальністю людини [4, с. 268].

Мета роботи – узагальнити ознаки, які використовують для первинного сприйняття, аналізу, оцінювання та інтерпретації ролей особистістю.

Методи та методики. Задля досягнення поставленої мети ми провели процедуру факторизації та побудови семантичного простору.

Семантичний простір – операціональна модель представлення категоріальної структури індивідуальної свідомості у вигляді математичного простору, координатні осі якого відповідають імпліцитно

притаманним індивіду підставам для категоризації, а значення деякої змістовної області задаються як координатні точки або вектори, розміщені в цьому просторі [7].

У дослідженні взяли участь 217 осіб – студентів вищих навчальних закладів різного напрямку навчання, а саме: Херсонського державного університету, Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Херсонська філія) та Національного технічного університету.

Процедуру виділення відповідних до теми конструктів проводили в декілька етапів.

По-перше, для виділення необхідних для побудови семантичного простору кластерів ми використали асоціативний експеримент. Асоціативний експеримент – це «виявлення зв'язків уявлень, які зумовлені попереднім досвідом і завдяки яким одне уявлення, що з'являється у свідомості, викликає на основі схожості, суміжності або протилежності інше» [5, с. 45].

Завданням асоціативного експерименту було виділити провідні ролі юнацтва. З-поміж 217 анкет асоціативного експерименту, у якому опитувані за обмежений проміжок часу (15 хвилин) зазначали ролі, що виконували в житті, було виділено шість, котрі зустрічалися найчастіше у всій вибірці. Це такі ролі, як студент, син (донька), друг (подруга), брат (сестра), онук (онучка), хлопець (дівчина), які перебувають у романтичних стосунках. Так, ми виділили шість кластерів (ролей), що були взяті для побудови семантичного простору.

По-друге, задля виділення розрізнявальних ознак отриманих кластерів ми використали методикку П. П. Горностая «Карта життєвих ролей» [4], яка дає змогу визначити особистісні риси опитуваних у кожній життєвій сфері. Для побудови семантичного простору ми обрали, проаналізували та систематизували результати за секторами, що відповідали сферам життя – «навчання», «родина», «спілкування» та «особисте життя» (тобто ті сфери, що відповідають шістьом ролям, виділеним раніше). Отже, ми виділили 52 особистісні риси, які найчастіше повторювалися серед усіх бланків. На основі цих виділених особистісних рис було побудовано 52 шкали для оцінювання кластерів (ролей).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У результаті факторного аналізу після процедури ротації *Varimax* ми отримали структуру показників, котрі розмістилися в межах п'яти факторів.

Отримані фактори відповідають компонентам *Я*-концепції, що є системою установок відносно власної особистості, а саме когнітивному, емоційно-оцінному та поведінковому.

До першого фактору «Емоційно-чуттєвий складник сприйняття ролі», що відповідає емоційно-оцінному компоненту, увійшли 22 особистісні ознаки. Емоційно-оцінний компонент – це самооцінка образу *Я*, котра може мати різну інтенсивність, оскільки окремі риси, особливості, властивості особистості можуть викликати різні емоції, пов'язані із задоволеністю або незадоволеністю ними.

Цей фактор відображає емоційне ставлення людини до власної ролі й до виконання ролі іншими особами. Умовно ми виділили чотири характеристики, що становлять цей фактор: ставлення до інших (нетурботливий, невірний, неуважний, нечуйний, нетерпимий, несправедливий, грубий, підозрілий, зрадник, недоброзичливий); якості, що впливають на самооцінку особистості (інертний, сумний, ненадійний, невпевнений у собі, незацікавлений, млявий, нероба); оцінювання особистості (злий, поганий) та полярна позиція, яка пов'язана з прихильністю чи відчуженістю стосовно іншої особи, і навпаки (нелюблячий, нелюбимий).

Другий фактор «Поведінковий складник сприйняття ролі» відповідає поведінковому компоненту *Я*-концепції особистості. Поведінковий компонент *Я*-концепції – це поведінка людини (або потенційна поведінка), яка може бути викликана образом *Я* і самооцінкою особистості.

Отримані результати свідчать про те, що у свідомості людей сприйняття ролі викликає тенденцію до прийняття чи неприйняття себе та інших у певній ролі. Причому при тенденції до неприйняття ролі людина поводиться спокійно, а при тенденції до прийняття – стає запальною.

Когнітивний компонент має прояв у третьому, четвертому та п'ятому факторах. Когнітивний компонент – це основні характеристики самосприйняття особистості, складники уявлення людини про себе. Цей компонент є образом власного *Я*-особистості.

Третій фактор «Морально-нормативна оцінка» демонструє оцінювання особою самої себе та інших під час рольової взаємодії за полюсами «високе – низьке оцінювання». У складі третього фактору можемо виокремити такі аспекти: нормативність (відповідальний – безвідповідальний), дисципліна (відмінник – прогульник) та моральність (вихований – невихований). Отож, у свідомості особистості ці три

якості пов'язані між собою та допомагають людині охарактеризувати власні ролі чи ролі інших осіб.

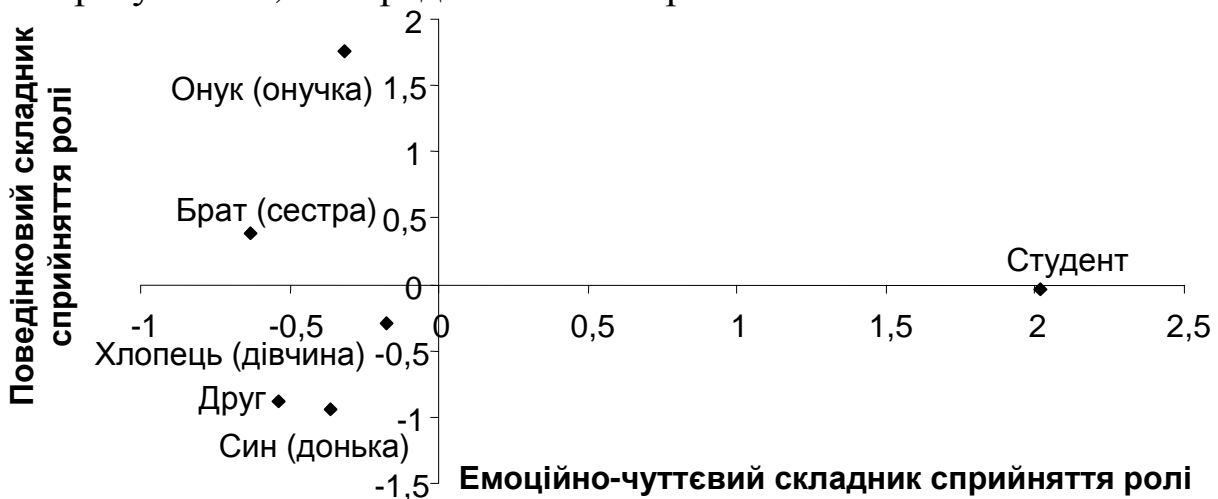
Четвертий фактор «Амбівалентний патерн» відображає силу Супер-Его. Під патерном ми маємо на увазі набір стереотипних поведінкових реакцій або послідовностей дій. Патерн, як і Супер-Его – це свого роду установки, що мають місце в структурі особистості людини. Отримані результати свідчать про те, що у свідомості молодих людей ці установки мають парадоксальний характер, оскільки одна група якостей (пунктуальність, поступливість) не суперечить іншій (нечесність, ворожість).

П'ятий фактор «Поведінкові настанови» відображає характер міжособистісних відносин. Специфічна риса міжособистісних відносин – емоційна основа. За набором почуттів можна виділити дві великі групи: кон'юнктивні – почуття, що зближують та об'єднують людей; диз'юнктивні – почуття, що роз'єднують людей, не викликають бажання до співпраці [6].

Аналізуючи склад п'ятого фактора, можна простежити полюс, у якому показники «лояльність» та «слухняність» відповідають кон'юнктивним почуттям, а обернена сторона фактора, яка включає показники «строгий» та «бешкетник», – диз'юнктивним. Отже, фактор «Поведінкові настанови» демонструє готовність особистості чи її неготовність до співпраці та рольової взаємодії.

На основі побудови семантичного простору розглянемо представлення шести типових ролей молоді за перерахованими вище показниками.

Беручи за основу побудови семантичного простору емоційно-чуттєвий та поведінковий складники сприйняття ролі, ми отримали такі результати, які представлено на рис. 1.

Рис. 1. Семантичний простір шести типових ролей молоді за показниками емоційно-чуттєвого та поведінкового складників сприйняття ролі

На графіку ми бачимо, що за шкалою емоційної чуттєвості п'ять із шести ролей згрупувалися на одному полюсі, а роль «студента» на іншому (2,014). Отже, у свідомості особистості роль «студента» пов'язана з такими якостями, як нечуйність, нетерпимість, інертність. Розглядаючи себе чи іншого в цій ролі, молоді люди рідко будуть звертати увагу на емоційно-чуттєвий компонент.

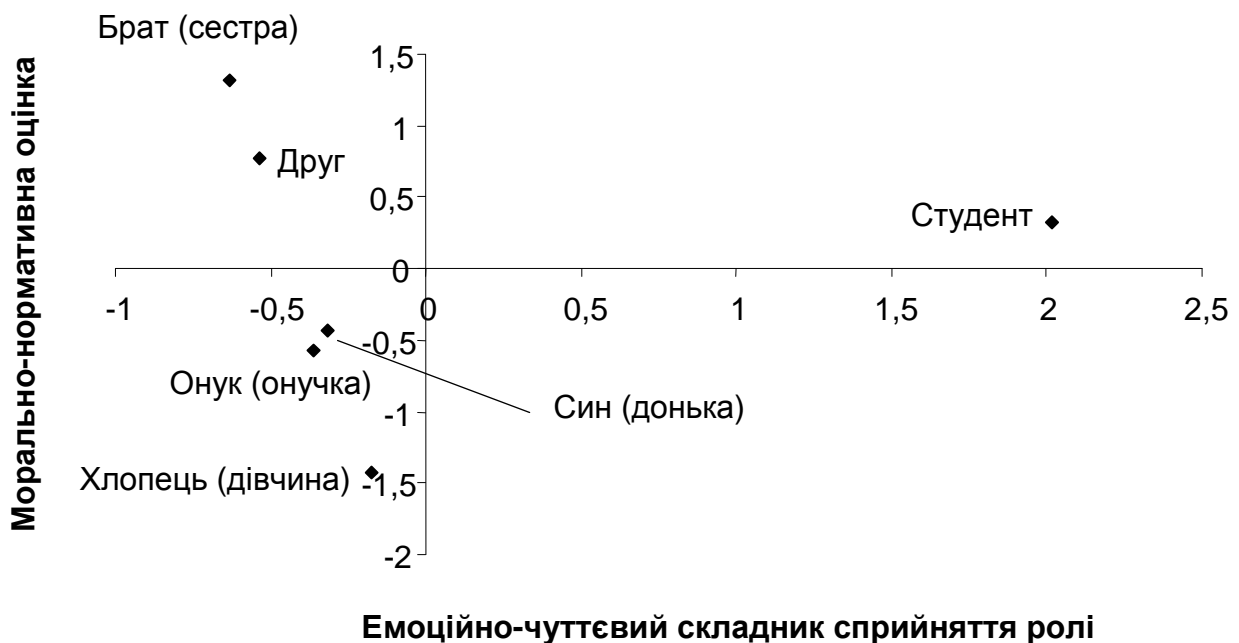
Іншу ситуацію ми бачимо, аналізуючи такі ролі, як «брат (сестра)» (-0,62), «друг» (-0,53), «син (донька)» (-0,35), «онук (онучка)» (-0,31), «хлопець (дівчина)» (-0,17). У цьому випадку у свідомості особистості ці ролі пов'язані з такими характеристиками, як: ставлення до інших (турботливе), якості, що впливають на самооцінку особистості (впевненість у собі), оцінювання себе та іншого як доброї і хорошої людини.

Стосовно шкали поведінкового складника сприйняття ролі, ми бачимо розподіл на три групи: тенденція до прийняття, до неприйняття та нейтральне ставлення до себе й інших. Посередині між групами «прийняття» та «неприйняття» себе й інших опинилася роль «студента» (-0,03). Хоча ми бачимо, що у свідомості людей все ж таки частіше ролі приписуються позитивні якості: відповідальність, оптимістичність, прагнення до пізнання, та все-таки у свідомості молоді роль «студента» не має чіткої диференціації за цим показником.

Чіткий розподіл на підгрупи бачимо в інших п'яти випадках. Так, до групи «тенденція до прийняття себе та інших» тяжіють ролі: «син (донька)» (-0,93), «друг» (-0,88) та «хлопець (дівчина)» (-0,28). Ці ролі у свідомості особистості пов'язані з розумінням, прагненням допомогти й дати пораду. Ролі «онука (онучки)» (1,76) та «брата (сестри)» (0,38), навпаки, становлять групу «неприйняття себе та інших». Це свідчить про те, що у свідомості молодих людей ці ролі більше пов'язані з відсутністю цілей і прагнень.

На рис. 2 зображений графічний розподіл показників за фактором «морально-нормативної оцінки». На побудованому семантичному просторі ми бачимо розподіл ролей на два полюси: «високу» та «низьку» оцінку моральної нормативності. До полюса «низької морально-нормативної оцінки» увійшли такі ролі, як «брат (сестра)» (1,32), друг (0,77) та «студент» (0,32). Тобто у свідомості особистості ці три ролі пов'язані за характеристикою невідповідності суспільним нормам та правилам. За характеристиками нормативності, дисципліни й моральності вони мають низькі показники.

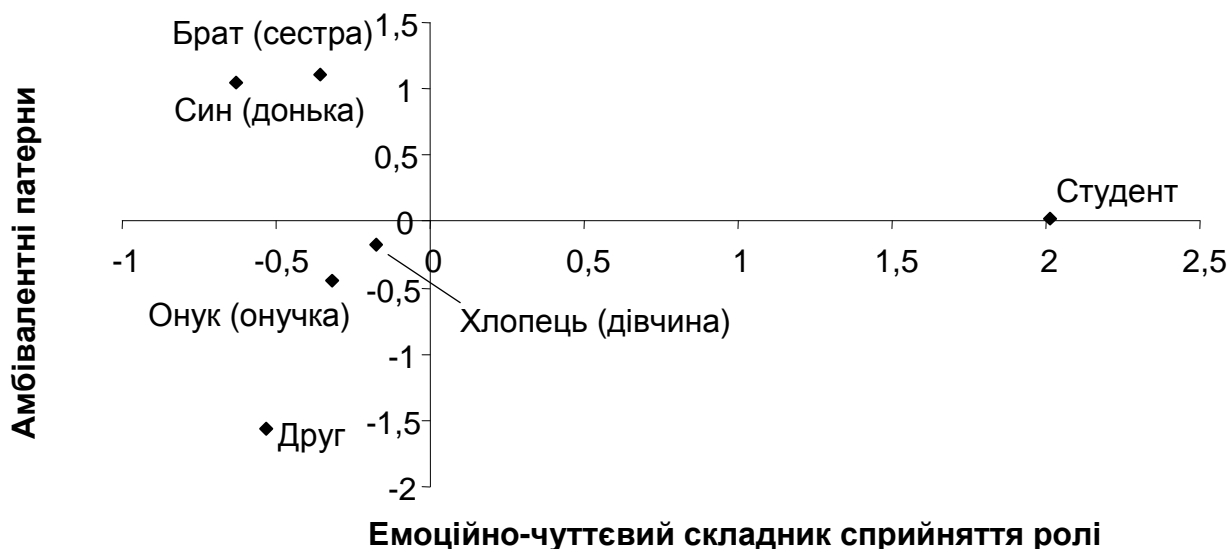

Рис. 2. Семантичний простір шести типових ролей молоді за показниками емоційно-чуттєвого складника сприйняття ролі та морально-нормативної оцінки

Три інші типи для молоді ролі – «хлопець (дівчина)» (-1,42), «син (донька)» (-0,56) та «онук (онучка)» (-0,42) – становлять у свідомості особистості інший полюс, що відповідає високій морально-нормативній оцінці. Ці ролі пов'язані з такими характеристиками, як вихованість, дисциплінованість (відмінник) та нормативність (відповідальний).

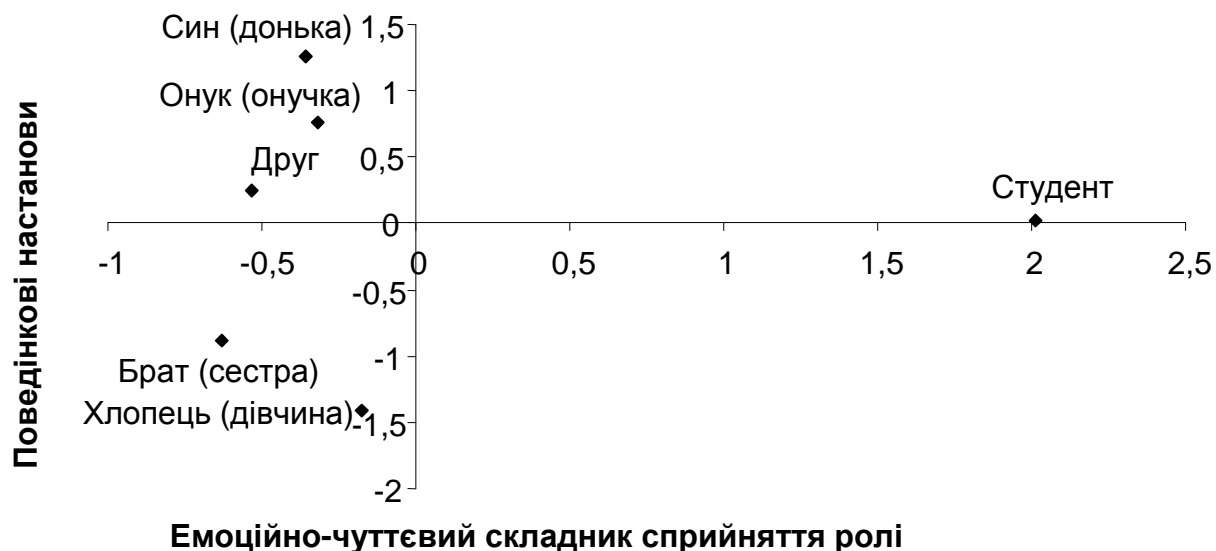
Ми вважаємо, що отримані результати демонструють шанобливе ставлення до інших осіб у процесі рольової взаємодії під час виконання ролей, що утворили групу «високої морально-нормативної оцінки». І навпаки, відсутність поваги та відповідальності за свої слова та вчинки при виконанні ролей із низькою морально-нормативною оцінкою.

Четвертий фактор «Амбівалентний патерн» графічно зображений на рис. 3. У семантичному просторі, який відображає рівні свідомості, ми бачимо, що шість ролей розподілено на чотири групи. До першої групи увійшли ролі «сина (доньки)» (1,11) та «брата (сестри)» (1,04), до другої – «студента» (0,03), що відповідають таким якостям, як нечесний, пунктуальний, поступливий, ворожий; до третьої – «хлопця (дівчини)» (-0,17) та «онука (онучки)» (-0,44), до четвертої – роль «друга» (-1,56), що характеризуються такими якостями, як чесний, наполегливий, дружній, схильний до спізнання.

Рис. 3. Семантичний простір шести типових ролей молоді за показниками емоційно-чуттєвого складника сприйняття ролі та парадоксальних патернів поведінки

Відповідно до п'ятого фактора «Поведінкові настанови», ролі в семантичному просторі були умовно розподілені на три підгрупи. Графічне зображення семантичного простору представлено на рис. 4.

Рис. 4. Семантичний простір шести типових ролей молоді за показниками емоційно-чуттєвого складника сприйняття ролі та поведінкових приписів

Вище ми виділили полюси цього фактору: готовність чи неготовність до рольової взаємодії. Отже, готовність до рольової взаємодії у свідомості особистості більше викликають ролі «сина (доньки)» (1,26) й «онука (онучки)» (0,76) та не так виразно ролі «друга» (0,25) і «студента» (0,02). Ці ролі характеризуються лояльним ставленням до

інших, прийняттям інших, а також власним слухняним поведженням. Вони виконуються більш стереотипно, маючи чітку структуру поведження.

На противагу вищезазначеній групі ролей, ролі, що пов'язані з неготовністю до співпраці, характеризуються строгістю до оточення. Це такі ролі, як «брат (сестра)» (-0,88) та «хлопець (дівчина)» (-1,40). У свідомості молоді ці ролі пов'язані з вимогливим ставленням до суб'єктів рольової взаємодії і водночас власною «бешкетністю» й непокірливістю. Але саме зазначені ролі асоціюються в молодих людей із творчістю, неповторністю та індивідуальністю.

Отже, результати процедури факторизації і побудови семантичного простору дають нам можливість зробити такі **висновки**:

По-перше, життєва позиція як загальне ставлення людини до навколишнього світу, людей і самої себе, що виявляється в думках, висловлюваннях, справах та вчинках, визначає роль, яку людина усвідомлено чи ні буде виконувати. Під впливом життєвої позиції формується *Я*-концепція людини, що є системою установок відносно власної особистості. Вона складається з трьох компонентів, а саме: когнітивного, емоційно-оцінного та поведінкового.

По-друге, у результаті факторного аналізу ми отримали структуру показників, котрі розміщуються в межах п'яти факторів та відповідають компонентам *Я*-концепції особистості. Психосемантичне дослідження особливостей ставлення особистістю до життєвих ролей продемонструвало, що у свідомості молодих людей рольове наповнення відображається за такими показниками, як:

- емоційно-чуттєвий складник сприйняття ролі (відображає емоційне ставлення до інших, якості, які впливають на самооцінку особистості, оцінювання особистості та полярну позицію, котра пов'язана з прихильністю чи відчуженістю стосовно іншої особи, і навпаки);
- поведінковий складник сприйняття ролі (відображає тенденцію до прийняття чи неприйняття себе та інших у певній ролі);
- морально-нормативна оцінка (відображає нормативність, дисципліну та моральність особи);
- амбівалентні патерни (демонструють парадоксальність установок особи);

– поведінкові настанови (демонструють ступінь готовності особи до рольової взаємодії).

По-третє, побудувавши семантичний простір за допомогою п'яти вищеназваних шкал, нам удалося узагальнити ознаки, які використовуються для первинного сприйняття, аналізу, оцінювання та інтерпретації типових ролей особистістю.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
Abul'khanova-Slavskaja K. A. Strategija zhizni [Strategy of life] / K. A. Abul'khanova-Slavskaja. – М. : Mind, 1991. – 299 p.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн. – Минск : Прамеб, 1992. – 384 с.
Bern E. Igrы, v kotorye igrajыt lyudi. Psikhologija chelovecheskikh vzaimootnošenij. Ljudi, kotorye igrajыt v igry. Psihologija chelovecheskoj sud'by [Games people play. The psychology of human relationships. What do you say, after you say hello! The psychology of human destiny] / E. Bern. – Minsk : Prameb, 1992. – 384 p.
3. Бернс Р. Я-концепция и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – С. 30–86.
Berns R. Ja-konceptsija i vospitanie [Self-concept and education] / R. Berns. – М. : Progress, 1986. – P. 30–86.
4. Горноста́й П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горноста́й. – Киев : Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
Gornostaj P. P. Lichnost' i rol': Rolevoj podkhod v social'noj psikhologii lichnosti [Identity and role: Role approach in social psychology of personality] / P. P. Gornostaj. – Kiev : Interpress LTD, 2007. – 312 p.
5. Климова Л. А. Ассоциативное значение слов в художественном тексте / Л. А. Климова // Филологические науки. – 1991. – № 1. – С. 45–54.
Klimkova L. Associativnoe znachenie slov v khudozhestvennom tekste [Associative meaning of words in a literary text] / L. A. Klimkova // Philology. – 1991. – № 1. – P. 45–54.
6. Куницина В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницина, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
Kunicyna V. N. Mezhlchnostnoe obshhenie [Interpersonal communication] / V. N. Kunicyna, N. V. Kazarinova, V. M. Pogol'sha. – SPb. : Piter, 2011. – 544 p.
7. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко // Мастера психологии. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Питер, 2005. – 480 с.
Petrenko V. F. Osnovy psikhosemantiki [Basics of psychosemantics] / V. F. Petrenko // Masters of psykholgy. – 2-nd ed. – SPb. : Piter, 2005. – 480 p.